

Архитектура и Археология

Рецензия на М. Русева, *Методика за научно изследване на тракийската архитектура. Анализи, тълкуване, символика*, София, 2013, 182 стр.

Даниела Стоянова ^а, Костадин Рабаджиев ^б, Тотко Стоянов ^в

^а Катедра Археология, Исторически факултет, Софийски университет „Св. Климент Охридски“, София 1504, бул. Цар Освободител 15; daniela.stoyanova.su@gmail.com

^б Катедра Археология, Исторически факултет, Софийски университет „Св. Климент Охридски“, София 1504, бул. Цар Освободител 15; rabadjiev@gmail.com

^в Катедра Археология, Исторически факултет, Софийски университет „Св. Климент Охридски“, София 1504, бул. Цар Освободител 15; totko.stoyanov@gmail.com

---

Architecture and Archaeology

Book review: М. Русева, *Методика за научно изследване на тракийската архитектура. Анализи, тълкуване, символика*, София, 2013, 182 p.

Daniela Stoyanova ^а, Kostadin Rabadjiev ^б, Totko Stoyanov ^в

^а Department of Archaeology, Faculty of history, Sofia university St. Kliment Ohridski, 15 Tsar Osvoboditel Blvd., 1504 Sofia, Bulgaria; daniela.stoyanova.su@gmail.com

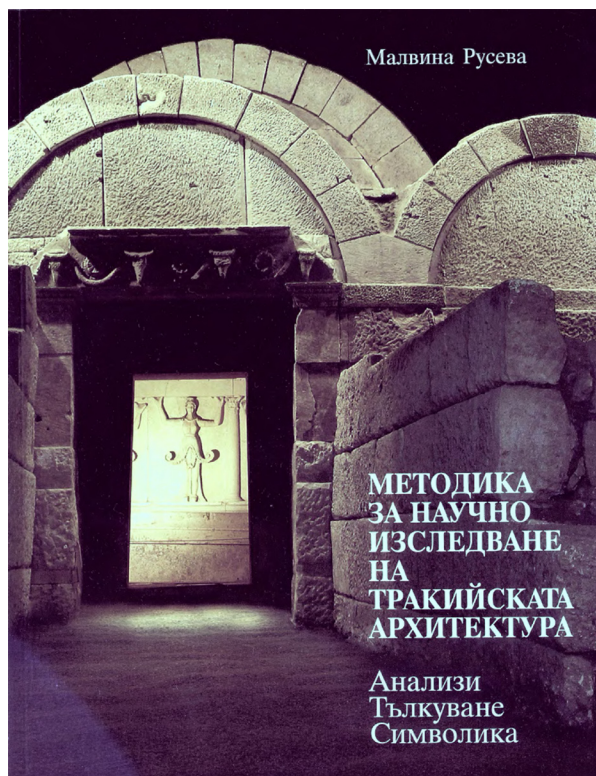
^б Department of Archaeology, Faculty of history, Sofia university St. Kliment Ohridski, 15 Tsar Osvoboditel Blvd., 1504 Sofia, Bulgaria; rabadjiev@gmail.com

^в Department of Archaeology, Faculty of history, Sofia university St. Kliment Ohridski, 15 Tsar Osvoboditel Blvd., 1504 Sofia, Bulgaria; totko.stoyanov@gmail.com

---

Написаното тук не е рецензия в точния смисъл на думата на книгата на Малвина Русева: *Методика за научно изследване на тракийската архитектура. Анализи, тълкуване, символика* (София, 2013, 182 стр.), а по-скоро прочит на вижданията на един архитект за състоянието на археологическите изследвания на монументалната гробнична архитектура в Тракия, направен от трима археолози с отношение към проблематиката.

Книгата се състои от предговор (с. 7-11), две части (с. 13-70, 71-142), всяка с по три глави и заключение (с. 143-147), богато илюстрирана с графични изображения и фотоси. Още в **Предговора** Малвина Русева споделя с читателя същността на използваната от нея методика за изследване на архитектура, разкрита по време на археологически разкопки: „...независимо от вида, предназначението и времето, през което е строена архитектурата, тя се състои от пет основни компонента: 1. идеята, която всяка архитектура възплъщава; 2. предназначението, което отразява и изразява тази идея; 3. конструкцията, чието изпълнение зависи от научните и технологичните познания на архитекта; 4. изпълнението, което е свързано с финансовите възможности на поръчителя и наличния строителен материал, и 5. украсата, чиято композиция, иконогра-

фия и форма са подчинени на идеята и функцията“ (с. 8, виж и с. 14).

След кратко представяне на съдържанието на двете части, са описани и целите, които се поставят в изследването „... да се покаже и докаже чрез анализи на конкретни примери необходимостта от различаване на видовете конструкции и техните носещи елементи; да се постави въпросът за познаването и разбирането на архитектурната и инженерната терминология; украсата на сградата да се разглежда като част от архитектурната идея, а не само като самостоятелен художествен елемент, независим от средата, в която се намира“ (с. 10). Тук се дават и дефинициите за използваните в труда термини: култова сграда, култов комплекс и култова архитектура (стр. 10), употребени за определяне на паметници на гробничната архитектура, но методиката е дискутирана само чрез тях, а изключването от изследването на фортификацията, градоустройството, жилищното и храмово строителство в Тракия прави работата непълна, а заглавието подвеждащо. Пък и следва да се отбележи, че термините са предпоставени от анализа на религиозния култ, без да са очертани техните архитектурни прояви и измерения.

Във въведението към първата част на книгата става ясно, че петте основни компонента на методиката е важно да се изследват в средата, в която са разположени сградите. По-долу ще представим основните слабости на разглеждания труд, без да влизаме в детайлите, защото текстът би набъбнал до размери близки на неговите. Липсата на последователност в изложението, големите отклонения, които нямат пряко отношение към основната тема, повторенията също налагат избор от нас подход.

Част първа: Средства за анализ и тълкуване на архитектура, разкирата по време на археологически разкопки. Основна за **част първа** на работата е **втора глава: Методика на архитектурното научно изследване**, където са представени и петте елемента на архитектурната композиция. Разгледани са изобщо, чрез използване на примери от

няколко хилядолетия, в които обаче се губят тези от Тракия. Така, трудно може да се проследи приносът на автора за прилагането на тези пет компонента в изследването им, както и конкретният му опит като теренен архитект. В останалите **две глави от първа част**: *Архитектурата като познание за обществото* и *Архитектурата като средство за археологически анализ и историческо датиране* изобилства от общоизвестни цитати за това, какво е архитектурата, опити за дефиниране на степените на знанието и факторите на анализ, подкрепени с некоректни обвинения и неточни факти.

Некоректно, без имена и конкретни случаи, археолозите проучващи тракийски паметници, са обвинени, че изнасят от обекта неща, „които според някои проучватели, поради размера си са без стойност“ (с. 20), а в бележка (№ 27) се допълва, че малко са тези от тях, „които забраняват да се изхвърлят и най-малките фрагменти, открити по време на разкопките на археологически обекти“. Написаното демонстрира и непознаване на археологическата дейност, която представлява разрушаване на постигнатата във времето ситуация и отстраняване на напластяванията, включително и на подвижните артефакти. Това налага прецизното документирание и проблемът би бил сериозен, ако информацията от тези артефакти и ситуации не бъде използвана в археологическата реконструкция.

По отношение на тухларски център в района на Севтополис, който е бил създаден, за да обслужва новопостроения град, дали като традиционен в производството на тухли, или новосъздаден, който е ползвал опита на друг с утвърдено в Тракия производство (с. 63), трябва да напомним, че нито един от предложените варианти не е верен. Приложението на тухлата в гробничната архитектура е основно в района на Севтополис и спорадичната ѝ употреба в самия град, в рамките на къс хронологически отрязък, изключва възможността това да е традиционен занаят.

Терминът тракийска култова сграда, който на практика заменя думата „гробница“, не е дефиниран ясно по отношение на нейната архитектура, не са изведени функционалните измерения на отделните пространства, като са споменавани ритуални действия отвън и вътре, но не са потърсени архитектурните измерения на една възможна реконструкция. Вместо това е предложен един невъзможен сценарий, в който „тракийските култови сгради са построени далече от светската суета на града, разположени в недрата на натрупаната от човека могила, осигуряват сред тишина и полумрак на страдащите, търсещите и посветените директен контакт с боговете и силите на природата“ (с. 75). Всъщност въпросите за възможното използване на подмогилната сграда са дискутирани в научните писания и непознаването им не се е оказало сериозна пречка пред желанието да се пишат книги с менторски тон.

Затова пък очакванията на читателя във **втората част** на книгата да види приложена на практика дискутираната в първата част методика за проучване на гробниците в Тракия, не се оправдават. В първата глава: *Входът в тракийската култова архитектура* е предложена „нова“ типология на входните рамки на гробниците в Тракия с твърдението на автора, че „... Въпросът за архитектурното решение на входовете в тракийските култови сгради, построени под могилен насип, не е бил обект на архитектурно изследване и анализ досега“ (с. 75), а това не отговаря на действителното състояние на проучванията върху този елемент от гробничната архитектура в Тракия. Типологията е построена чрез разглеждане на конструкцията, начинът на изграждане и художественото оформяне на входа. Предлага се тезата, че входовете на сгради, покрити с фалшив свод и фалшив купол, имат специфична форма на отвора, която се дължи на използваната арко-сводова конструктивна система. Различният контур

на рамката зависи от начина на обработка на строителния материал, от който тя е изградена. Разгледани са три от четирите основни типа рамки на отворите на входовете, които се дефинират като характерни и за входовете на същия тип сгради от района на Средиземноморието, датирани във II-I хил. пр. Хр. Това са: отвори с трапецовидно сечение, отвори със стъпаловидно сечение и отвори с арковидно сечение. Четвъртият тип не е коментиран, а само е споменат в бележка (№ 19), но той е сходен с трапецовидния, като единственото основание за неговото отделяне е, че е свързан със сгради с полуцилиндричен свод (наречен „цилиндричен“) и купол.

Прилагането на рамка с трапецовидно сечение не е характерно само за помещения покрити с конзолен свод или купол. Тази форма на входа е масово прилагана в жилищната архитектура, както можем да видим от рисунките върху гръцки вази, в храмовата архитектура, в рамките от Ерехтеона, Паметника на Нерейдите в Ксантос, в гробниците с полуцилиндричен клинов свод от Македония и Тракия, в скални гробници в Мала Азия, или изображението върху амфората-ритон от Панагюрското съкровище. Това прави неоснователно отделянето на четвърти тип рамка. Неоснователно е и обяснението за получаване на трапецовидното сечение на отвора като резултат от скосяването на издадените напред части на конзолно надвесените във височина редове, които го изграждат (с. 77). На фиг. 4.1. е представена схема на трапецовиден отвор, на която не съответстват нито посочените в текста примери, нито ни е известно да има реално съществуващи или доближаващи се до нея такива. Дали изпълнени от монолитни страници от дърво или камък, или от зидарията на стените, трапецовидните входни отвори се получават от минималното накланяне на страниците / изтегляне на блоковете, които ги изграждат. Можем да сме сигурни, че тук не е търсен или постигнат несъзнателно ефектът на конзолното надвесване на блоковете. Принципът на действие е монолитни подпори/ зидове – греда. От многобройните примери на трапецовидни входни рамки изпълнени в дорийска или йонийска схема са разгледани само няколко, описанието на които е направено без да се ползва необходимата терминология за това.

Вторият и третият тип отвори имат ограничено приложение в гробничната архитектура в Тракия. Комбинирането им в една гробница с входове от първия тип, показва едновременното им използване и необходимостта да се търсят причините за това – специфични конструктивни изисквания, резултат от използвания строителен материал, конструкция и обеми на пространствата към които водят и др. Показателно за това е изпълнението на арковите отвори от камък и тухла на посочените примери от гробници в Тракия. Тези изградени от тухла са покрити с мазилка, а при тези от камък няма основания да се предполага такава (с. 86).

Непознаването на развитието на ордерните рамки може да се види в твърдението за еднаквата декорация на прага и *линтела* на дорийската рамка на входа към монолитната саркофагоподобна камера в могила Оструща, каквато не е съществувала при зидания вход (с. 90). Оформянето на дорийската рамка на входа към централната гробна камера на гробницата в Гинина могила е достатъчна като пример. Прави впечатление и липсата на примери за входни отвори на гробници от Македония, където е изключително добре представена дорийската рамка за врата, включително и такива със символично значение, какъвто е случаят с „Гробницата на Евридика“ при Вергина.

В глава втора на втората част: *Архитектура и символика на неносещите елементи в тракийските култови сгради* авторът ни представя опит да бъде прочетена и разгъл-

кувана архитектурата на седем гробници от Тракия чрез Питагорейското учение за числата, а не със средствата на архитектурния анализ, каквато би следвало да бъде една от целите на книгата. Преди въпросното тълкуване има кратко описание на тези гробници, в чийто екстериор и/или интериор има архитектурна декорация. Преднамереното търсене на символи, вероятно е причината един опитен теренен архитект да пропусне фактът, че колоната оформена в началото на закритото преддверие на гробницата в могила Шушманец е носеща (с. 96-97). Решението е продиктувано от разполагането на каменен фронтон отгоре, половината от която е документирана по време на археологическото проучване. „Откриването“ на свещени числа и цифровите съотношения свързани с тях е материя, която за Тракия е твърде несигурна, и авторът не е подготвен за това. Пример е обвързването на Питагор с Тракия, като е цитиран Херодот, според когото Залмоксис (всъщност за Херодот той е Салмоксис) бил негов (на Питагор) роб (с. 106). А всъщност, ако се следва коректно разказа на Херодот, той описва на читателя т.нар. „елинска“ версия, която бил научил от живеещите край Понта и Хелеспонта елини и в която самият той не е убеден, а по-скоро мисли, че Салмоксис е живял много години преди Питагор (Hdt. 4.96.1). Твърде тенденциозни са писанията и на късните автори, които градят свои философски конструкции, за да обвържем днес толкова лековерно градежите на древните строители, сред тях и елини, с т.нар. „тракийски орфизъм“ и питагорейското учение за числата. Така пресилен и тенденциозен е целият анализ, структуриран върху догматично приети твърдения, които не се доказват, а се налагат като интерпретация. Например, възможността да бъде „вписана“ сфера в пространството на кошеровидния тип купол на гробницата при Лозенград (с. 107-108), не е основание тя да се мисли като реален обект и да се тълкува като небесното и земното полукукло изграждащи цялото (?!). Или пък двете полуколони, фланкиращи входа на гробницата на *Гонимаседзе* в Смядово, които задължително „символизират дуализма на съществуващия свят“ (с. 109), отказвайки се от простичкото обяснение за оформения *наискос* от две колони, които поддържат *архитрав* с изписано името на погребаната и увенчан с *антемион*, твърде популярен архитектурен мотив в елинския свят, достигнал и до елинистическа Тракия. В допълнение към това, трябва да се отбележи, че символиката на неносещите елементи в тракийските гробници е тълкувана така, сякаш ордерната украса е родена и развита в Тракия, за да се осмисля като творчески процес, а не резултат от възприети готови схеми, адаптирани в тракийска среда, което би било по-логичното тълкуване. В отделни случаи прочитът е твърде преднамерен – за да се утвърди свещеното число „4“ като символ на квадрата, който всъщност бил земята (!), колоните в гробницата в Гинина могила са преброени до 4 (с. 117), а те са 5, като освен дорийските, има и една коринтска! Всъщност въпросът май е не кои числа са свещени, а кои не са и защо?! А този свят от символи се оказва съвсем трансцендентен, иманентно присъстващ през вековете, за да се оплете с българската култура в една твърде опростено разбирана традиция на населението обитаващо земите ни в течение на хилядолетия (с. 119).

В третата глава на втора част авторът дискутира женските релефни фигури от централната камера на гробницата в Гинина могила. Според М. Русева фигурите не са *кариатиди*, защото не са носещи, каквито са тези от съкровищницата на Сифнос в Делфи и Хероона в Лимира. Всъщност разпалената дискусия на „за“ и „против“ е формална, и може добре да се илюстрира с въпросът ни дали всъщност вградените полуколони в гробниците в Тракия би трябвало да се наричат така, тъй като също не са носещи. Научният анализ на женските фигури в Гинина могила показва

друго. В този комплексен ранноелинистически паметник намират отражение много модни тенденции в архитектурата от този период, а много от тях са вече коментирани в обемната литературата за него. Тук само ще подчертаем това, което се отнася за женските фигури. Няма съмнение, че в тях трябва да се видят късноархаични и особено класическите примери от гръцката храмова архитектура – съкровищницата на Сифнос в Делфийското прорицалище и Ерехтейонът на Атинския акропол. Последният пример оказва изключително въздействие върху развитието на гробничната архитектура в Мала Азия, една от най-добрите илюстрации, за което е Хероонът в Лимира. Тук за пръв път женските статуарни образи се пренасят от храмовата в гробничната архитектура. Втората линия на влияние върху женските фигури от царската гробница е тази на появата на свободно стоящи фигури между колони, което за пръв път се случва в Паметника на Нерейдите в Ксантос. Тази линия определя мястото на фигурите между колоните. Третата линия на влияние са изображенията на растителни богини, повлияли върху оформянето на позата на ръцете, вдигнати на горе, както и долната част от дрехата във формата на цветна чаша. Тези три линии в развитието на женските статуарни образи като архитектурна декорация са се слели в едно в изображенията от Гинина могила. И трите линии нямат по-ранни или по-късно превъплъщения в архитектурата и изкуството на Тракия, което прави неправомерно сравняването им с произведения на торевтиката. От методическа гледна точка, може би по-притеснителен е фактът, че авторът предварително заявява, че ще бъде изказана „тезата, за съществуването на стара традиция или стил, различна от тази на елинския свят, която тракийските майстори са следвали при изобразяване на женските лица от тракийския пантеон и техните жрици“. Освен, че синтезът е представил резултата от анализа, по-същественото е, че тезата в следващите страници остава недоказана. Не са посочени факти от археологическата действителност в Тракия от Къснобронзовата и Ранножелязната епоха (а всъщност такива няма), които да убедят читателя, че траките са създали такива антропоморфни образи още тогава и те са достигнали до класическата и елинистическата епоха. Към настоящият момент е защитима тезата, че тракийските торевти, скулптори и живописци (ако не са гърци) формират антропоморфен репертоар не по-рано от V век пр. Хр. Дребните глинени фигурки и схематични графити от Ранножелязната епоха трудно могат да бъдат приети за прототипи и източник на дискутираните образи. IV век е времето, когато по-ясно се документира процесът на създаване от тракийските торевти на образи и композиции, отразяващи собствени митологически образи и разкази, заимствайки и адаптирайки елементи от елинската иконография на хора и божествени персонажи. Иконографският анализ на някои от тези произведения в специализирани публикации, непознати или игнорирани от М. Русева, включително и на канички № 155 и 157 от Рогозенското съкровище, показва именно това. Като знакова система, изработвана в продължение на дълги периоди от време, иконографията отразява еволюцията на идеите (най-вече религиозните) в архаичните общества. От тази гледна точка, всяко статуарно, релефно, монетно и пр. изображение няма и не може да има случаен характер, особено когато става дума за торевтиката. Времевият и ареалният контекст също са ясно определени в този процес и в съответните произведения. Тезата, която авторът е приел, че „технологията за изработване на образи във висок релеф върху метал изисква същите артистични умения, познания и отношение към материала, както при извайването на релефи върху камък“, показва липса на познания по специфичните техники в торевтиката. Коментираните образи върху кани и фиали са изра-

ботени в техниката „репусе“ – извайване на образа отвътре навън, често с помощта на матрици и печати, но както показва анализът на много от тях, тракийският майстор работи и със свободна ръка (инструмент), допълвайки с детайли получените вече образи. Нужно ли е да посочим, че при камъка е обратно? Ако добавим и разликата в пъти в размерите на фигурите от гробницата и тези от металните вази, очевидно е, че методическата стойност на тази част от монографията е силно под въпрос.

Сред многобройните неточности в трета глава бихме посочили и други: търсените в лицата на десетте женски фигури портретни черти са твърде неубедителни (с. 133), защото става дума за схематични изображения, в които гънките около устата или брадичката едва ли са достатъчен аргумент за предполагаемата индивидуалност, а различията се дължат по-скоро на разлики в уменията и техниките на различните майстори. Самите образи носят внушение за подобие с тези от металните съдове, но това се дължи на сходния начин на изграждане на лицето, с очертани очи, нос и уста, по-скоро близост в схематизма на обобщения образ. В повечето от металните образи дори зеницата на окото не е очертана (изключение прави скифосът от Стрелча, а при каменните „кариатиди“ е възможно те да са били нарисувани), за да се интерпретират изображенията богини като всевиждащи, затова и приобщени към вечността (?!) (с. 141).

Сградата наречена тук „Светилище на Нерейдите“ в Ксантос (с. 126) е известна в литературата като „Паметник на Нерейдите“, което носи различен оттенък, важен за тълкуването на конструкцията като гробница. В неговия анализ и интерпретация той е наречен, както и хереонът в Лимира, „погребална сграда“, пример за старателното избягване на термина „гробница“ и последователната употреба на термина „култова сграда“, което в много случаи е подвеждащо към асоциацията с „храм“. На крачка сме от повторение на необоснования опит на колежата Георги Китов да замени в археологията на Тракия термина „гробница“ с „храм“.

В заключението на книгата следват нови неточности. Първата е споменатият от Павзаний гроб на децата на Херакъл от Мегара в Тива, в близост до портата на Електра, където били руините на жилището на родителите му Амфитрион и Алкмена, а наблизко имало и светилище на Херакъл (Paus. 9.11.1-3). Самият гроб е бил белязан с надгробие (мнѐма), което е по-вероятното тълкуване, отколкото гробница с интериорна украса, както го е прочела М. Русева (с. 145 сл.). В описанието на Павзаний се долавя цял комплекс от свързани с Херакъл места, което не предполага видените от него релефни образи на жени, наричани от тиванците „знахарки“, да са в интериора на гробница. Това гробно съоръжение е датирано от М. Русева прекалено наивно в края на II хил. пр. Хр., а основанието ѝ са отнасяните към това време подвизи на Херакъл. За ядрото от митовете М. Нилсън предположи микенска дата като регистрира факта за споменаваните в тях центрове от това време. Но това е твърде спекулативна възможност, пък и няма основание култови места да се обвързват с датата на митове и представи.

Според М. Русева корените на тракийската архитектура трябва да се търсят в началото или средата на II хил. пр. Хр. Това няма как да бъде тълкувано без доказателства и примери. Дори приведеното становище на друг изследовател, че „кръглият план на култовите сгради не е характерен за гръцката култура, а принадлежи на културите на Средиземноморието от средата и края на II хил. пр. Хр.“ (с. 144), е най-малкото невярно, когато в средата на 20 век, с разчитането на писмеността на микенския свят (т.нар. линеар Б) стана ясно, че и те са принадлежали на гръцката езикова и

културна група.

Още в предговора към книгата авторът пледира за интердисциплинарен подход, за обединени усилия на учени от различни области на научното познание, но също така твърди, че само „... архитектът може да разглежда цялостно композицията на плана, пространствата и движението в тях, вида на декорацията, на използваните конструкции и строителни материали, ситуацията и достъпът до нея“ (с. 15). Упреците към археолозите проучватели за непълни публикации, непредставяне на цялостния комплекс от гробното съоръжение, могила, следи от поменални практики, на гробния инвентар в неговата цялостност и контекст, на регистрираните археологически ситуации и стратиграфия, са основателни, но те трябваше да бъдат персонализирани. Отправени към цялата гилдия, те издават незнанието на автора за постигнатото в областта на проучванията върху гробничната архитектура в Тракия, нещо което особено ясно личи и от липсата на основни заглавия в библиографията на работата. Непознаването на постигнатото лишава книгата от стойност дори и за читатели, които не се занимават професионално с археология, теория на архитектурата и архитектурна археология.

Накрая, за написаното от автора в заключението на текста: „Понякога се учудвам от лекотата, с която някои български учени неархитекти описват или коментират тракийската архитектура, без да се замислят или смущават от факта, че не познават методиката и лексиката на научната дисциплина Теория на архитектурата“ (с. 147), ще отговорим, че и ние се учудваме на твърде некомпетентното боравене с археологически извори и артефакти, лишено от професионализъм тълкуване на митове и религиозни феномени, анализът на които не би могъл да бъде така опростен, както написаното тук.

Книгата е написана с апломба на първооткривателство на архитектурната археология. А всъщност иде реч за утвърдена дисциплина, дълги години преподавана в СУ „Св. Климент Охридски“ от един от най-добрите специалисти в тази област – архитект Дафина Василева, а повече от 10 години с разширен обхват в три семестъра е основна дисциплина в бакалавърската програма на специалност Археология.